

ZTRACENÉ *PUNCTUM* ROUSSEAUOVA *ESEJE* O PŮVODU JAZYKŮ

Poznámky k českému překladu a dobrým důvodům,
pro které chybje

Úvod¹

Obvykle se soudí, že *Esej o původu jazyků* (tiskem 1781), kterému se před pár lety dostalo prvního českého vydání,² napsal Rousseau současně s *Rozpravou o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi* (1755),³ jejíž měl být původně součástí či přílohou. Komplikovaná otázka chronologického zařazení *Eseje* přitom dlouho trápila nejen pořádkumilovné odborníky: desítky stran jí tak věnoval třeba Jacques Derrida ve své *Gramatologii*, jež Rousseauův text dlouze a neortodoxně komentuje. Časové zařazení *Eseje*, případně odkrytí etap jeho vzniku, má samozřejmě vliv na to, jak s ním lze interpretačně zacházet.⁴ Chut' ochránit Rousseaua před prohřešky proti jednotě doktríny nasměrovává pozornost zejména k vyjasnění vztahu *Eseje* právě k *Druhé rozpravě*. Na první pohled přitom nejde o nic složitého. Přidržíme-li se výkladu Jeana Starobinského, jemuž na poli rousseauovských studií náleží čestné místo, vypráví tyto dva texty stejný příběh, jen v jakémsi převrácení: Zatímco *Druhá rozprava* vsazuje otázku vzniku jazyka do širšího pojednání o dějinách společnosti, otevírá naopak *Esej o původu jazyků* otázku vývoje

¹ Rád bych poděkoval Karlu Theinovi za komentáře k první verzi tohoto textu a za upozornění na některé jeho prohřešky. Za jazykové opravy i věcné náměty dále děkuji Michaele Fišerové, Haně Fořtové, Tomáši Koblížkovi a Monice Žárské.

² J.-J. Rousseau, *Esej o původu jazyků, kde se hovoří o melodii a o hudebním napodobování* (= *Esej*), přel. M. Pokorný, Praha 2011, překlad zahrnuje doslov M. Petříčka.

³ J.-J. Rousseau, *O původu nerovnosti mezi lidmi*, přel. H. Taillet-Sedláčková, Praha 1949 (dále jen *Druhá rozprava*).

⁴ Diskuse o chronologickém zařazení *Eseje* shrnuje Catherine Kintzlerová v úvodu (str. 6–12), jímž opatřuje jeho „kapesní“ vydání. Srv. J.-J. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues suivi de Lettre sur la musique française et Examen de deux principes avancés par M. Rameau*, vyd. C. Kintzler, Paris 1993. Vedle úvodního eseje opatřila vydavatelka svazek poznámkovým aparátem, bibliografií a chronologickým přehledem.

společnosti v rámci rozpravy o dějinách jazyka.⁵ K jazyku (mluvenému i psanému) a společnosti se pak v *Eseji* přidává téma třetí, totiž téma hudby, které Rousseau rozvíjí v celých osmi (pravděpodobně později doplněných) kapitolách namířených proti Rameauovi a jeho fyzickému redukcionismu.⁶

Přestože překlady přísně vzato neslouží badatelským účelům, je nabíledni, že převedení *Eseje* do českého jazyka rozšíří povědomí o tomto krásném Rousseauově textu také v akademické obci. Zdá se mi proto důležité upozornit na pochybení, kterého se překladatel *Eseje* Martin Pokorný v jednom zajímavém momentu Rousseauovy argumentace dopouští, a hned také posoudit, jakou má toto pochybení váhu. Z krátkých zastavení u klasických výkladů *Eseje*, za které platí rozborů již vzpomínaného Jeana Starobinského a Jacquese Derridy, by navíc mělo být zřejmé, jak velké jsou síly, které k řečenému překladatelskému prohřešku ve skutečnosti nabádají. Na první pohled sotva znatelná oprava několika málo odstavců *Eseje* nás nakonec zavede k jeho epistemologickému rozboru a k myšlence *chátrání* (vědecké) metody.

Zrod k úpadku

Rousseau své pojednání o původu jazyků otevírá zvláštní otázkou: „Návyk a životní nutnost každému vštípí jazyk jeho kraje – avšak co je příčinou, že je to jazyk právě jeho kraje a ne nějaké jiné země?“⁷ Nejde ovšem ani tak o údiv nad tím, že se lidé učí jazyku společnosti, do které se rodí (vždyť sama otázka obsahuje vysvětlení: národní jazyk lidem vštěpuje návyk a životní nutnost), ale o tázání se po původu různosti jazyků samé. Tu Rousseau zjevně odmítá připsat rozdílům mezi jednotlivými společnostmi, které by se v jazycích odrážely. Nepřistupuje ani na biblické vyprávění, a to ani v tom smyslu, že by předpokládal nějaký později rozdrobený adamovský jazyk. Mluva je podle Rousseaua naopak

⁵ Srv. J. Starobinski, *Rousseau et l'origine des langues*, in: týž, *Jean-Jacques Rousseau. La transparence et l'obstacle*, Paris 1971, str. 356.

⁶ Výše zmíněná Catherine Kintzlerová má za to, že hudba je celkově vzato hlavním tématem *Eseje*. Ten podle ní sice ve svém základu vznikl v souvislosti s *Druhou rozpravou*, byl však, jak autorka upozorňuje, později přepracováván s jasným cílem reagovat na Rameauovy teze. Kintzlerová tak dochází k závěru, že role *Druhé rozpravy* bývá při interpretaci *Eseje* přeceňována.

⁷ J.-J. Rousseau, *Esej*, str. 7.

„vůbec první společenskou institucí a jako taková za svou formu vděčí pouze přirozeným vlivům“.⁸

Těmito přirozenými vlivy budou, podobně jako u Montesquieua, podnebí a charakter země (co do její členitosti a úrodnosti), kterou lidé „v prvotních časech“ obývali. Odtud onen zjevný rozdíl, píše Rousseau, mezi středozezemními a severskými jazyky. „V chladných zemích, kde je příroda skoupá, se vášně rodí z potřeb a jazyky – truchlivé děti nutnosti – jsou poznamenány svým drsným původem.“⁹ „Děti rozkoše“ jsou naopak jazyky vzniklé v příjemných jižních podnebí, kde k sobě lidé nebyli svedeni nutností, nýbrž touhou. Kapitola o vzniku jižních jazyků (kap. 9) je z celého eseje zdaleka nejdelší a z hlediska svázanosti jejích motivů s Rousseauem, jak bývá tradicí vykládán, také nejbohatší (srv. popis „prvotních časů“ na str. 54–60, kde také najdeme slavný Rousseauův protihobbesovský výpad: „všude vládl válečný stav a celá země dlela v míru“).¹⁰

Když Rousseau píše, že je jazyk vůbec první společenskou institucí, současně tím vlastně říká, že své čtenáře přivádí na jim dobře známé místo. Jazyk je podle něj docela prvním vkročením do společnosti, kterou spoluvytváří, kterou ale také v sobě navždy ponese: „S tím, jak narůstají potřeby, společenské záležitosti se stávají složitějšími a rozumové pochopení nabírá na dosahu, mění svou povahu i jazyk: je přesnější¹¹ a méně vášnivý, pocity nahrazuje myšlenkami a namísto k srdci teď promlouvá k rozumu.“¹² Jazyk se stává přesnějším a jasnějším, ale také lenivějším, netečnějším a chladnějším. Vývoj mluveného jazyka Rousseau popisuje jako přechod od jeho původní názornosti a zpěvnosti k větší artikulovanosti, konvenčnosti a anonymitě (oproti prvotnímu jazyku, ve kterém převládá, slovy Starobinského, *označovatel*).¹³

Toto pozvolné stírání živosti výrazu mluveného slova odpovídá také postupnému odpoutávání se hudby od jazyka, který byl sám původně

⁸ Tamt.

⁹ Tamt., str. 80.

¹⁰ Tamt., str. 57.

¹¹ Překladatel zde podle mého názoru nesprávně chápe „plus juste“ jako „spravedlivější“, proto v tomto místě citaci upravuji.

¹² Tamt., str. 29.

¹³ Tímto dle mého názoru příhodným novotvarem (*le signifieur*), který odkazuje k promlouvajícímu subjektu, Starobinski rozšiřuje klasickou dvojici označující (*le signifiant*) a označovaný (*le signifié*). Srv. J. Starobinski, *Rousseau et l'origine des langues*, str. 367.

zpěvem. Jde ovšem o emancipaci, která podle Rousseaua nepřipraví hudbě vývoj nejtěšnější. Hudba, jež byla původně hlasem přírody (výchozím bodem je zde pro Rousseaua řecká hudebnost), totiž postupně ztrácí svoji moc pronikat k našim srdcím, a to s tím, jak důraz na harmonii upozaduje melodii. Je to přitom právě melodie – té bude nakonec odcizeno i samo jméno –, co činí z hudby umění vpravdě lidské, neboť za její schopnosti vyvolávat v posluchači cit je zvuk jako *znak* vášní, jež jsou jeho předlohou. „Kdo se rozhodne chápat zvuky jen s ohledem na chvění, které u nás podněcují v nervech, zcela se mine se skutečnými principy hudby a její moci nad lidským srdcem. Zvuky uspořádané v melodii na nás nepůsobí pouze jako zvuky, ale jako znaky našich dojetí a citů; právě takto v nás podněcují ona hnutí, jež vyjadřují a jejichž obraz v nich rozeznáváme.“¹⁴

Prohlásit hudbu za fyzikálně-matematickou vědu, jak to učinil Rameau, soustředit se na pouhou harmonii, znamená odsoudit se k nepochopení jejího mravního účinku. Anebo dopustit, aby se tento mravní účinek hudby vytrácel: o „úpadku hudby“ Rousseau pojednává v 19. kapitole *Eseje*, která naznačuje Rameauovo smutné vítězství – jeho teorie *není*, avšak *stává se* pravdivou. Tak jak se pozornost hudebníků stále více obrací k harmonii, a to na úkor melodie, jež naopak upadá v zapomnění, ztrácí hudba svoji schopnost promlouvat k srdci a ochuzuje se o svůj mravní účinek.

Rousseau nám tedy v *Eseji* předkládá příběh dvojího úpadku, příběh úpadku jazyka a hudby, či přesněji upadání zpěvného jazyka v konvenční jazyk na jedné straně, a v chladnou hudbu založenou v harmonii na straně druhé. Hrubý přechod mezi předposlední a poslední kapitolou, ve které se Rousseau navrácí od hudby zpět k jazyku, má snad toto rozdvojení znovu podtrhávat. Pesimistický obraz vývoje hudby doplňuje neméně pesimistický obraz současného jazyka, který sice umí nakazovat, ale zrazuje toho, kdo by jím chtěl kázat: „Naše jazyky jsou utvořeny pro bzukot divanů.“¹⁵ Naši kazatelé se v chrámech mučí, aniž by kdokoli

¹⁴ J.-J. Rousseau, *Esej*, str. 105.

¹⁵ Spojení „bzukot divanů“ (le bourdonnement des Divans; M. Pokorný pro svůj překlad volí tvar „divanů“, který v citované pasáži nahrazují) je poněkud enigmatické. Rousseau zde patrně naráží na kulturu diskusních salonů a kaváren, k jejichž rozvoji dochází právě v 18. století. Naopak poklonu francouzskému jazyku skládá v podobném kontextu Voltaire, který v roce 1751 píše: „Francouzský jazyk je mezi všemi jazyky tím, který vyjadřuje všechny zájmy konverzace úctyhodných lidí s tou největší lehkostí, čistotou a jemností. Tím také životu po celé Evropě přispívá

porozuměl, co říkají. Když se vyčerpají hodinovým říčením, slezou z kazatelny polomrtví. Výsledek zcela jistě nestál za všechnu tu námahu.“¹⁶

Šťastný konec v *Eseji* nenajdeme. Na první pohled se v něm tedy Rousseau znovu staví mimo osvícenský optimismus, který odmítl následovat již ve své *Rozpravě o vědách a uměních* (1750), když zapochyboval o blahodárnosti šíření vědeckého ducha.¹⁷ *Esej* je však v tomto ohledu ještě radikálnější: Třebaže Rousseau ve své době nebyl zdaleka sám, kdo se na vývoj jazyka díval kriticky, skutečnost, že se vzdal jinak obvyklé ambice jazyk napravovat, naznačuje, že jeho skepse byla obzvláště hluboká.

Kdyby první jazyk stále existoval

Úpadek jazyka totiž pro Rousseaua není choroba, kterou by bylo třeba léčit. Miroslav Petříček v doslovu k českému vydání *Eseje* podle mého názoru správně čtenáře nabádá k pozornosti vůči tomu, co v Rousseauově textu chybí.¹⁸ Z takto nezaplňených míst je přítom absence jakékoli výzvy autora k nápravě nešťastného stavu věcí možná tím nejpozoruhodnějším. Existují totiž hned dva dobré důvody, proč od Rousseaua rozvedení problematiky nápravy jazyka očekávat.

Za prvé nás na něj připravuje zpracování stejného tématu, totiž tématu původu jazyků, Rousseauovým současníkem Étiennelem Bonnotem de Condillakem, jemuž však šlo v posledku právě o nápravu jazyka zatíženého chybami v konstrukci složených idejí.¹⁹ Rousseau se Condillakem přiznaně inspiruje, avšak v intenci svého textu se s ním zjevně rozchází. A s ním i s celou jednou epochou. Condillaka lze totiž

jednou z nejkrásnějších ozdob.“ Voltaire, *Siècle de Louis XIV*, II, in: *Œuvres de Voltaire*, XX, Paris 1830, str. 328.

¹⁶ Tamt., str. 131.

¹⁷ Dovolují si zde odkázat na svůj vlastní rozbor, ve kterém Rousseauův ambivalentní vztah k vědě spojuji s epistemologickými otázkami, viz J. Maršálek, *Rousseauova (politická) epistemologie klamu*, in: *Reflexe*, 42, 2012, str. 43–62.

¹⁸ Petříček poukazuje na absenci hypotézy boha darujícího řeč: „Nápadné na Rousseauově *Eseji o původu jazyků* je to, co v něm není: bůh, který dal Adamovi při jeho stvoření dar řeči. To byl tradiční rámec všeho uvažování o řeči v předosvícenské době, který určoval, čím se učenci zabývali: rekonstrukcí původního, tj. adamovského jazyka.“ M. Petříček, *Doslov*, in: J.-J. Rousseau, *Esej*, str. 138–139.

¹⁹ É. B. de Condillac, *Esej o původu lidského poznání*, přel. J. Otáhalová-Popelová, Praha 1974. Spis vyšel v roce 1746.

považovat za exemplární výraz reformistických ambicí dobových pojednání o jazyku v obecnějším měřítku, které ve *Slovech a věcech* podtrhává například M. Foucault. Ten se domnívá, že tehdejší kritika jazyka a snaha o jeho nápravu vycházela z vlastní logiky (oproti renesanci) změněného pohledu na jazyk, který klasické období problematizovalo v jeho schopnosti reprezentovat. Protože jazyk představuje první formu poznání a v míře, v jaké se nezbytně ocitá také v základu poznání vědeckého, je třeba jej kultivovat.²⁰

To, že Rousseau o nápravě jazyka pojedná, bychom také mohli očekávat kvůli postupu, který uplatňuje ve svých jiných textech. Ten se totiž jeví jako natolik závazný, že by nám jeho jakékoli výraznější porušení mohlo znít jako *kritická* nedůslednost. O souběžnosti *Eseje s Druhou rozpravou* jsme se již zmínili výše; pro *Esej* jako by nám ale chyběl ideální protějšek, který pro vylíčení společenského úpadku *Druhou rozpravou* představuje konstrukce „přirozené“ společnosti (tedy společnosti, která je v souladu s přirozeností) ve spise *O společenské smlouvě* (1762).²¹

Hledání „nezkaženého“ protějšku upadajícího jazyka – Rousseau jeho vykreslení do textu zařazuje tak neokázale, že si jej bez cílevědomého *hledání* snad ani nelze všimnout – našemu čtenáři ztěžuje jinak skvělý český překlad *Eseje*, který se v této tolik citlivé části Rousseauovy konstrukce dopouští nenápadného, avšak v konečném důsledku dosti závažného pochybení. Velká část čtvrté kapitoly, která pojednává „O zvláštních rysech prvotního jazyka a o změnách, jimiž musel projít“,²² převádí totiž nedopatřením původní kondicionál v český indikativ minulého času, čímž ve čtenáři vzbuzuje pocit, že čte o jakémsi pra-jazyce, zatímco Rousseau v této kapitole pojednává o situaci, „kdyby snad jazyk původu ještě existoval“. Pro jasnost si zde dovoluji tímto nedopatřením postiženou pasáž uvést v plném znění, a to s vyznačenými (pouze nutnými) opravami:

²⁰ Srv. M. Foucault, *Slová a věci: Archeológia humanitních vied*, přel. M. Marcelli – M. Marcelliová, Bratislava 2000, str. 102.

²¹ Vztahem mezi *Rozpravou o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi* a spisem *O společenské smlouvě* se zabývá M. Sobotka v nedávno publikované drobné práci *Jean-Jacques Rousseau: od „Rozpravy o původu nerovnosti“ ke „Společenské smlouvě“*, Praha 2015. M. Sobotka ve svém rozboru reaguje na „neoliberální interpretaci“ Rousseaua, jejíž ozvěny v českém prostředí nachází ve sborníku textů Centra pro ekonomiku a politiku: M. Loužek (vyd.), *Jean-Jacques Rousseau, 230 let od úmrtí*, Praha 2008.

²² J.-J. Rousseau, *Esej*, str. 25–28.

„Vůbec nepochybuji o tom, že kdyby snad první jazyk ještě [první jazyk stále] existoval, nezachoval by si – nezávisle na lexiku a syntaxi – ony původní rysy, jimiž by se odlišoval od všech ostatních jazyků. Všechny vyjadřovací obraty tohoto jazyka [by] se musely skládat z obrazů, citů, figur, ale to není vše: i jeho mechanická složka [by] musela odpovídat prvotnímu předmětu a předkládat nejen schopnosti rozumění, ale i smyslům skoro nevyhnutelné dojmy duševního hnutí, které usiluje o sdílení.

Stejně jako přirozené hlasové projevy postrádají artikulaci, i jeho slova [by] jistě byla jen málo artikulovaná: několik vložených souhlásek, zahlazujících hiát samohlásek, [by] stačilo k tomu, aby se plynule a snadno vyslovovala. Naproti tomu zvuková složka prvotního jazyka [by] jistě byla velmi rozmanitá, hlasové projevy [by] se ještě množily rozmanitostí hlasových tónů a dalším zdrojem kombinací [by] byla kvantita a rytmus – takže hlas, zvuky, tón a metrum, které jsou od přírody; [a které] přenecháva[jí] jen málo prostoru artikulacím, které jsou konvenční, [by] vedly k tomu, že by [se] místo mluvení se zpívalo. a-v[V]ěštinu slovních kořenů [by] tvořily zvuky napodobující buď tón duševních hnutí, anebo účín smyslově vnímatelných předmětů; neustále a soustavně [by] se tu ohlašovala onomatopie.

Tento jazyk [by] nejspíš měl hojnost synonym, aby totéž jsoucno vyjádřil v různých ohledech, ale zahrnoval [by] jen málo adverbii a abstraktních slov, aby [kterými by] vyjádřil samy tyto ohledy. Měl [by] hojnost zvětšenin a zdobnělin, složených slov a expletivních částic, aby své periody obdařil kadencí a zaoblil své slovní obraty. O[bsahoval] [by] mnoho nepravidelností a anomálií, zanedbával [by] gramatickou analogii, a naopak [by] lpěl na libozvučnosti, počtu, harmonii a zvukové kráse. Namísto argumentů [by] měl sentence, přemlouval bez přesvědčování a vykresloval [by] bez rozvažování, v jistých ohledech [by] připomínal čínštinu, v jiných řečtinu a v jiných arabštinu. Rozviňte tyto představy do všech jejich oddenků a zjistíte, že Platónův *Kratylos* není tak směšný, jak se zdálo.²³

²³ Tamt., str. 26–28. Srv. text originálu, cit. podle J.-J. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, in: *Œuvres complètes*, V, Paris 1995, str. 382–383: „Je ne doute point qu'indépendamment du vocabulaire et de la syntaxe, la première langue, si elle existoit encore, n'eut gardé des caractères originaux qui la distingueroient de toutes les autres. Non seulement tous les tours de cette langue devoient être en images, en sentiments, en figures ; mais dans sa partie mécanique elle devoit répondre à son premier objet, et présenter au sens ainsi qu'à l'entendement les impressions presque inévitables de la passion qui cherche à se communiquer.

Převedení této pasáže z minulého času oznamovacího způsobu do přítomného času způsobu podmiňovacího je samozřejmě pro její vyznění zásadní (mimochodem překlad její větší části, který lze najít ve slovenském vydání Derridovy *Gramatologie*,²⁴ se této chyby nedopouští – níže uvidíme, že ani dost dobře nemohl). Jak důležitá je ale tato oprava pro porozumění výstavby celého *Eseje*? Posouzení „škod“, které v dnes již klasických interpretacích *Eseje* způsobuje deformování či úplné přehlížení jeho čtvrté kapitoly, představuje jednu z možností, jak její význam pro celkovou konstrukci *Eseje* rychle nahlédnout. Věnujeme mu následující dva oddíly.

Po mně nic než ticho

Na pochybení, ke kterému došlo v českém překladu čtvrté kapitoly, není nic skandálního. Tento úsek by opravdu mohl docela dobře pouze rozvádět teze o prvotním jazyku, které Rousseau představuje v předešlém textu, a samozřejmě zejména v kapitole bezprostředně předcházející, v níž se pojednává „o tom, že prvotní jazyk musel být figurativní“.²⁵

Comme les voix naturelles sont inarticulées, les mots auroient peu d'articulations ; quelques consonnes interposées effaçant l'hiatus des voyelles suffiroient pour les rendre coulantes et faciles à prononcer. En revanche les sons seroient très-variés, et la diversité des accens multiplieroit les mêmes voix : La quantité le rythme seroient de nouvelles sources de combinaisons ; en sorte que les voix, les sons, l'accent, le nombre, qui sont de la nature, laissant peu de chose à faire aux articulations qui sont de convention, l'on chanteroit au lieu de parler : la plupart des mots radicaux seroient des sons imitatifs ou de l'accent des passions, ou de l'effet des objets sensibles : L'onomatopée s'y feroit sentir continuellement.

Cette langue auroit beaucoup de synonymes pour exprimer le même être par ses différens rapports ; elle auroit peu d'adverbes et de mots abstraits pour exprimer ces mêmes rapports. Elle auroit beaucoup d'augmentatifs, de diminutifs, de mots composés, de particules expletives pour donner de la cadence aux périodes et de la rondeur aux phrases ; elle auroit beaucoup d'irrégularités et d'anomalies, elle négligeroit l'analogie grammaticale pour s'attacher à l'euphonie, au nombre, à l'harmonie, et à la beauté des sons ; au lieu d'argumens elle auroit des sentences ; elle persuaderoit sans convaincre et peindroit sans raisonner ; elle ressembleroit à la langue chinoise à certains égards, à la grecque, à d'autres, à l'arabe, à d'autres. Etendez ces idées dans toutes leurs branches, et vous trouverez que le Cratyle de Platon n'est pas si ridicule qu'il paroît l'être.“

²⁴ J. Derrida, *Gramatológia*, přel. M. Kanovský, Bratislava 1999. Dotyčná (zkrácená) pasáž se nachází na str. 246.

²⁵ Takto zní nadpis 3. kapitoly, srv. str. 23.

Také vědomí toho, že Rousseauův text byl původně nečleněný (Derrida dochází k závěru, že k jeho rozdělení na kapitoly mělo dojít teprve v roce 1763),²⁶ svým způsobem navádí k očekávání, že bude výklad plynulý. K ostražitosti v tomto místě konečně nenabádá ani sekundární literatura, která před riziky tohoto momentu Rousseauovy argumentace přinejmenším nevaruje. Jak ale uvidíme, plynulost nijak nezavazuje k setrvačnosti, která naopak může i ty nejvýznamnější z Rousseauových čtenářů svést z cesty.

Bez povšimnutí přechází čtvrtou kapitolu již citovaný Jean Starobinski. Není přitom nijak přehnané domnívat se, že právě toto přehlédnutí jej nutí k výkladu *Eseje*, který již v některých svých dílčích bodech vzbuzuje pochybnosti. Síla Starobinského náhledu spočívá v odhalení již zmíněné podobnosti mezi druhou *Rozpravou* a *Esejem*, a především pak v důvěře, jakou k této souběžnosti Starobinski chová. Ta totiž pro něj znamená mimo jiné i to, že by někde mělo být Rousseauovo líčení úpadku jazyka vyváжено návrhem jazyka ideálního. Protože se ale Starobinski u čtvrté kapitoly zapomíná zastavit,²⁷ musí své (opodstatněné) očekávání naplnit jinde. Vyplnění prázdného místa mu pak poskytuje *výmluvnost* (éloquence), jejímž uměním má údajně v roli „posledního řečníka“ vládnout již jen Rousseau:

„Jean-Jacques se ovšem řeči nevzdává. Mluví v historické situaci, kterou považuje za beznadějnou... Pokud jde o něj, přichází k nám jako ten, kdo provádí ještě jeden poslední pokus. Ve chvíli, kdy lidskému slovu hrozí pád do bezvýznamnosti, přichází s poslední výstrahou. Je posledním řečníkem, který oznamuje smrt jazyka. Po mně nic než ticho.“²⁸

²⁶ J. Derrida, *Gramatológia*, str. 278.

²⁷ Komentování čtvrté kapitoly, resp. její námi výše zdůrazňované části, se naopak Starobinski nemůže vyhnout při anotování Rousseauova *Eseje* pro jeho vydání v edici *Pléiade*. Starobinski zde tuto pasáž opatřuje poznámkou (pozn. 5 na str. 1548–1549), z níž je patrné, že i on v ní čte pouhé rozvedení charakteristik původního jazyka: „Když Rousseau předkládá hypotetické charakteristiky, které by bývaly mohly patřit prvnímu jazyku, vzdává se toho jej identifikovat a odmítá se postavit na číkolí stranu v diskusi učenců, kteří přiznávali, nebo naopak upírali hebrejštině důstojenství prvního jazyka, jež jí přisuzovali theologové.“ (J. Starobinski in: J.-J. Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, str. 1548)

²⁸ J. Starobinski, *Rousseau et l'origine des langues*, str. 377–378.

Rousseau – hudebník, básník i politický rétor – by tedy měl být oním posledním člověkem, ve kterém by přetrval jazyk původu, resp. ve kterém jakoby zrychleně proběhly celé dějiny jazyka, aby se završily v „návratu“ k bezprostřednosti. Rousseau je takto Starobinským postaven do pozice jediného (což ovšem také znamená *ani prvního, ani posledního*) mluvčího jazyka odpovídajícího společenskou smlouvou reformované společnosti, v jehož rozšíření by však bylo zbytečné doufat. Rousseauova *výmluvnost* tak podle Starobinského není ani tak „zákonodárná“ (légiférante) jako spíše „žalující“ (accusatrice).

Není to jen pocit určité trapnosti, který nezbytně vzbuzuje rozuzlení světových „dějin“ spočívající v obrácení pozornosti k sobě samému, co dává tušit nepatřičnost takového výkladu. I Starobinski se na poslední chvíli snaží takovému výsledku uniknout, a to tak, že nakonec „Jeana-Jacqua“ využije k identifikaci hlavních znaků reformovaného jazyka (mluvčí jím pouze nemluví, ale vyjadřuje *se* v něm; je jazykem obracujícím se do veřejného prostoru; zjevuje pravdu), který samozřejmě nijak nemůže za to, že jím vládne pouze Jean-Jacques.

Svým způsobem tak Starobinski namáhavě rekonstruuje to, co tvoří obsah jím přehlédnuté čtvrté kapitoly: *jazyk původu, kdyby snad ještě existoval*.²⁹ Bylo by ovšem chybou uzavřít celou věc tím, že by si Starobinski pouze vybral složitější cestu k témuž. Existuje myslím jeden zásadní důvod, proč se přijetí Starobinského interpretace bránit. Starobinski totiž naznačuje, že je úpadek jazyka nakonec problémem jeho *užití*, zatímco Rousseau tento úpadek líčí coby degradaci jazyka jako takového. Je pravda, že Starobinski není v tomto ohledu zcela jednoznačný, přimknout se k Rousseauově tezi se mu ale nedaří ani tam, kde se o to zdá usilovat. Jen stěží může být přece přijata idea, že by se Rousseau ke svým čtenářům snažil promlouvat z pozice toho, v kom dokázal *hlas* přirozenosti přetrvat. Teze, že Rousseau „může promlouvat o jazyku počátku, protože v něm se tento původní jazyk neodmlčel“, jednoduše není udržitelná. Ani Rousseau (a dokonce ani Jean-Jacques) totiž nemůže mluvit *sám*; a skutečně také nic nenasvědčuje tomu, že by nemluvil *s námi*. Hypotézu o tom, že se Rousseau vyjadřuje jazykem původu, je proto vhodné

²⁹ Podle Johna T. Scotta je místo, jež zaujímá *Společenská smlouva* ve vztahu k *Druhé rozpravě*, v *Eseji* vyhrazeno řečtině a hudbě starého Řecka. Podobně jako Starobinski tedy i Scott zjevně přijímá představu, že by *Esej* nějakým způsobem měl naplňovat formu, kterou spolu „předepisují“ *Druhá rozprava a Společenská smlouva*. Srv. J. T. Scott, *Rousseau and the Melodious Language of Freedom*, in: *The Journal of Politics*, 59, 1997, str. 820.

vyložit ještě dříve, než se stačí zařadit mezi „provokativní paradoxy“.³⁰ Co ale tedy zbývá z Rousseauovy výjimečnosti, k níž Starobinski celý svůj výklad upíná?

Ve víru suplementů

Když se Starobinski rozhoduje své přehlednutí čtvrté kapitoly *Eseje* dohnat sázkou na Rousseaua coby „posledního“ nositele jazyka původu, z jehož jazykové praxe by bylo možné vyvodit základní charakteristiky ideálního protějšku jazyka degradovaného, volí v daných podmínkách možná tu nejschůdnější cestu. Nejschůdnější, a přece ne tak docela schůdnou: rozpory, které je Starobinski nucen tolerovat, neschová ani to, co by snad jinak bylo možné považovat za ohlašování se romantismu.

Čtvrtou kapitolu *Eseje* naopak velmi dobře vidí, i když by raději neviděl, Jacques Derrida, pro jehož *Gramatologii* je rozbor Rousseauova *Eseje* klíčový. My se zde záměrně vyhneme technikáličím tohoto textu, ačkoli právě ty jsou těsně svázány s obecnějším filosofickým výnosem Derridovy analýzy, a zaměříme se spíše na jeho celkovou strategii, do níž se čtvrtá kapitola *Eseje* jen neochotně vměstává. Obecně vzato se Derrida nesnaží o nic menšího než o odhalení jakéhosi vnitřního pohonu *Eseje*, nad nímž Rousseau údajně ztrácí kontrolu, aniž by to však znamenalo, že by svou argumentaci rozptyloval v neobhájitelném

³⁰ Domnívám se, že vinit Rousseaua z nerespektování vlastních doporučení není nijak zvlášť plodné. Činí tak – v návaznosti na výklad Starobinského, jehož ambivalence se zde ukazuje v plném světle – např. Michaela Fišerová: „Všimneme si však, že Rousseau nie je celkom dôsledný vo svojej kritike písma ako druhotného, neprirodzeného komunikačného prejavu. V otázke ním propagovaného návratu k spontánnemu, komunikačne ‚prirodzenému‘ stavu, by mal totiž začať tým, že by sa zrekol písma. Spolu s písmom by sa mal zriecť písania svojich deníkových vyznání, románov i všetkých filozofických úvah. A nielen to. Musel by sa vzdať zdieľania zmyslu vôbec, musel by rezignovať na svoju zrozumiteľnosť. Rezignácia na reprezentatívnu prax by však znamenala, že Rousseau by už nemohol ani písať, ani hovoriť zrozumiteľnou rečou. Musel by sa uspokojiť so spontánnym vydávaním zvukov.“ Z toho, že se Rousseau se spontánním vydáváním zvuků zjevně nespokojuje, Fišerová vyvozuje „na jednej strane nezmyselnosť a nerealizovateľnosť Rousseauovho filozofického projektu a na strane druhej náležitosť a právoplatnosť pretrvávania Rousseauovho spôsobu myslenia vo filozofickom diskurze“. M. Fišerová, *Derrida a Rousseau: vazanie suplementarity*, in: A. Javorská – M. Chabada – S. Gálíková (vyd.), *Ludská prirodzenosť: rozum, vôľa, cit (k 300. výročiu narodenia J.-J. Rousseaua)*, Nitra 2013, str. 101.

chaosu. Rousseau „pouze“ *neříká* vždy přesně to, co *popisuje*.³¹ To je patrné již ve chvíli, kdy Rousseau *vyhlašuje*, že předmětem jeho zájmu je původ jazyků, aby však ve skutečnosti *popisoval* postupné odchylování se jazyka (či jazyků obecně) od jeho „původnosti“. Jako by se Rousseauovi jeho předmět rozutíkával pod rukama, jako by se sám vrhal do historické narace, kterou by Rousseau nedokázal plně ovládnout.³² Hybná síla *Eseje* je totiž podle Derridy vnitřní, je jí logika „suplementu“. Tato Derridova představa, kterou v míře nezbytné za okamžik rozvedeme, prakticky určuje, jakým způsobem musí vyložit námi sledovanou čtvrtou kapitolu.

Pasáž, jejíž český překlad jsme výše doporučili upravit, Derrida dlouze cituje, a to dokonce právě proto, aby v ní podtrhl „hru slovesných časů a způsobů“.³³ Užitému kondicionálu pak přisuzuje funkci vypovídat o jakési časově bezrozměrné etapě vývoje jazyka, který se již odpoutal od svého ideálního počátku, avšak nebyl *ještě* stížen úpadkem. Rousseau nám tak podle Derridy sděluje nemožnost tuto etapu vývoje jazyka v čase (ať už historickém či ideálním) zadržet:

„Štádium, opísané takto v podmienovacom spôsobe, je už štádiom jazyka, odpútaného od gesta, potreby, zvierackosti atď. Je však jazykom, ktorý *ešte nebol* skazený artikuláciou, konvenciou, suplementaritou. Doba tohto jazyka je nestabilnou, nedosiahnuteľnou, mýtickou hranicou medzi týmto *už* a týmto *ešte*: dobou *rodiaceho sa* jazyka, tak jako jestvovala doba ‚rodiacej sa spoločnosti‘. Ani pred pôvodom, ani po ňom.“³⁴

Taková interpretace se ovšem jeví jako problematická hned z několika důvodů, a to i tehdy, ponecháme-li stranou vysoké nároky, které v ní Derrida klade na představivost svých čtenářů. Je zřejmé, že když takto Derrida rozvinutému jazyku původu odepírá jakékoli trvání (a to nejen ve smyslu jeho historického výskytu), de facto tím jeho skutečnost (třeba

³¹ V tom se mimochodem dosti podobá Marxovi, jak jej Louis Althusser četl jen pár let předtím, než Derrida přečetl Rousseaua. Srv. L. Althusser, *Lire Le Capital*, Paris 1996.

³² „No Rousseauov diskurz sa napriek tomuto deklarovanému zámeru dáva nútíť zložitostí, ktorá má vždy formu suplementu pôvodu. Jeho deklarovaný zámer tým nie je anulovaný, ale *vpísaný* do systému, ktorému nevládne.“ J. Derrida, *Gramatológia*, str. 245.

³³ Tamt., str. 246.

³⁴ Tamt.

i jen ideální) zcela vylučuje. Rousseau tedy podle něj popisuje něco, čím bylo možné pouze *projít*, aniž by to mohlo *nastat*. Efektem takového výkladu by pak mělo být nahlédnutí toho, s jakou bezodkladnou nutností a naléhavostí jazyk nastoupil cestu úpadku. Že se v tom případě nezdá uspokojivě fungovat paralela s „rodící se společností“, resp. že se nezdá fungovat tak, jak Derrida ve výše uvedeném citátu naznačuje, lze na tomto místě považovat spíše za méně podstatnou nepříjemnost. Rousseau sice v druhé *Rozpravě* opravdu umísťuje „rodící se společnost“ mezi „nečinnost primitivního stavu a mezi živou působnost naší sebelásky“³⁵ (tedy mezi *již ne a ještě ne*), tento proto-společenský stav ale dále popisuje jako nejšťastnější, a proto *nejtrvalejší* s tím, že pouze nějaká nešťastná náhoda mohla vést k jeho opuštění.

Důležitější je ale jiná nesrovnalost: Při popisu neuskutečného či neuskutečnitelného bychom očekávali užití podmiňovacího způsobu minulého času, Rousseau však citovanou pasáž formuluje v podmínkových větách času přítomného. Jak mohlo toto Derridovi uniknout? Odpověď je možné zahlédnout z místa, z něhož se Derrida rozhodl Rousseauovu čtvrtou kapitolu citovat. Ve srovnání s originálem si totiž nelze nevšimnout toho, že svou citaci Derrida zkracuje o úvodní odstavec, který k jím vybrané pasáži věcně patří a který ovšem začíná nám již dobře známou větou: „Vůbec nepochybuji o tom, že kdyby první jazyk stále existoval, zachoval by si – nezávisle na lexiku a syntaxi – ony původní rysy, jimiž by se odlišoval od všech ostatních jazyků.“

Derrida jako by zkrátka nechtěl vidět, že čtvrtá kapitola popisuje rozvinutý jazyk původu v podobě, v jaké by se „dnes“, a na rozdíl od jiných dnes existujících jazyků, nacházel, kdyby se byl během svého vývoje nezpronevřil svému prvotnímu semknutí s mluvčím. A má k tomu, zdá se mi, závažný důvod, který souvisí s již zmiňovanou ideou „suplementu“. Tu lze docela dobře pochopit např. rozbořením jednoho z enigmaticky znějících tvrzení, kterým Derrida shrnuje svůj celkový pohled na Rousseauův výklad: „Stávání se řeči písmem je stávání se řeči řeči.“³⁶ V této větě totiž jasně zaznívá myšlenka původní neúplnosti (řeč se řeči teprve musí stát) a hlavně idea nutkové nápravy, kterou Derrida označuje právě jako *suplement* (doplnění).³⁷ Za stvořením tak nenásleduje žádný den odpočinku,

³⁵ J.-J. Rousseau, *Druhá rozprava*, str. 67.

³⁶ J. Derrida, *Gramatologie*, str. 233. Převádím do českého jazyka.

³⁷ Slovenský překlad uvádí „nahrazování“, str. 221; M. Petříček v kapitole, kterou V. Descombes věnuje Derridovi, nabízí výraz „dodatek“ – srv. V. Descombes,

počátek je stížen neudržitelností, která mu odjímá jakoukoli stálost.³⁸

Z vnitřní touhy po doplnění je tak ihned opuštěn. Stejně Derrida uvažuje o hudbě, která se zase přičí zachycení v ideální čistotě pouhé melodičnosti:

„Rousseau by chcel reštaurovať prírodný stupeň umenia, v ktorom boli chromatika, harmonickosť, interval neznámymi. Chcel zotrieť to čo uznal *inde*, teda že v melodike je harmonickosť atď. No *pôvod (by) mal*³⁹ (také sú tu i *inde* gramatika a lexika vzťahu k pôvodu) *byť čistou* melódiou... No tak, ako sa v maliarstve umenie kresby degradovalo, keď sa nahradilo fyzikou farieb, takisto sa v piesni melódia pôvodne pokazila harmóniou. Harmónia je pôvodný suplement melódie.“⁴⁰

Vývoj hudby směřem k výraznější harmoničnosti (na úkor melodičnosti) tak sice bude pro Rousseaua příběhem úpadku, nepůjde však o úpadek způsobený jakýmkoli vnějším faktorem. Ani artikulace a písmo nenapadají původní jazyk coby parazité, nýbrž jej doplňují tak, aby se *řeč mohla stát řečí*. Popis jazyka původu, jako by v nějaké rozvinuté formě mohl ještě dnes existovat, a dokonce se srovnávat s ostatními existujícími jazyky, nemůže mít samozřejmě v logice tohoto přímého útěku vpřed žádné rozumné místo.

Neartikulovaná řeč metody

Jaký význam v celku *Eseje* jeho přehlížená čtvrtá kapitola tedy má? Za prvé přibližuje strukturu tohoto pojednání struktuře, kterou společně

Stejně a jiné. Čtyřicet pět let francouzské filosofie (1933–1978), přel. M. Petříček, Praha 1995, str. 143.

³⁸ Právě v tomto smyslu logika suplementarity nutí k „diskursu“ (který je pohybem), třebaže Rousseau slibuje zabývat se původem (stavem).

³⁹ Jako vhodnější se zde jeví překlad „musel být“, a to ve dvojím smyslu: 1. Pokud existoval původní stav, hudba byla čistou melodií; 2. Navzdory tomu, že Rousseau (jinde) připustil pevné spojení melodičnosti s harmoničností, původní hudba pro něj zkrátka musela být čistou melodií. Derrida tyto dva významy vyjadřuje propojením minulého podmiňovacího způsobu a předbudoucího času ve výrazu „l’origine aura(it) dû être pure mélodie“. J. Derrida, *De la grammatologie*, Paris 1967, str. 305.

⁴⁰ J. Derrida, *Gramatológia*, str. 219–220.

sestavují druhá *Rozprava a Společenská smlouva*: fiktivní dějiny jazyka jsou ve čtvrté kapitole opatřeny ideálním protějškem rozvinutého jazyka původu, tj. jazyka „nepoškozeného“ artikulací a písmem. Tato formální příbuznost by nicméně byla vcelku nezajímavá, kdyby nenaznačovala příbuznost také obecně metodologickou, a tedy vstup na území, o které se zajímal právě diskutovaný Derrida.⁴¹ Jde o zásadní změnu perspektivy, která nás odvádí daleko od Starobinského, jakkoli málo zjevné to může nejprve být. Místo, které Starobinski obsazuje (Rousseauovou) *výmluvností* a které např. již zmíněný Scott vyplňuje řečtinou a hudbou starého Řecka, totiž nakonec s místem obsazeným čtvrtou kapitolou přísně vzato totožné není. V ní je docela jinak nastoupena jedna nezbytná větev argumentace, jejíž cesta je předepsána „analytickou metodou“, a nikoli pouze ochotou, či snad puzením, doplnit kritikou nějakým pozitivním návrhem.

Zde ovšem nastávají potíže. Svou nenápadností totiž musí čtvrtá kapitola *Eseje* nezbytně znepokojovat každého, kdo by v ní chtěl vidět vzorné naplnění analyticko-syntetického postupu, jenž podle všeho stojí za expozičními *Druhé rozpravy a Společenské smlouvy*. O analýze jako paradigmatu 18. století mluví např. Ernst Cassirer, který právě z Rousseaua činí reprezentanta tohoto přístupu na poli sociálních věd.⁴² Co víc, podle Cassirera by to nakonec měl být právě analytický postup, co na úrovni doktríny udržuje nepřilíš ortodoxního Rousseaua v osvícenství. Tato poměrně silná teze německého filosofa sice bohužel kontrastuje s jeho relativně vágním vymezením toho, co analytický postup vlastně obnáší, v obecné rovině však podle Cassirera platí, že „století analýzy“ vyměnilo dedukci z prvních pravd a usilování o budování (dedukcí integrovaných) „systémů“ za pozorování, rozklad, identifikaci „původu“ a racionální rekonstrukci. Jestliže pak lze s Cassirerem říci, že *Druhá rozprava a Společenská smlouva* této obecné představě o analytickém přístupu v zásadě vyhovují, je také možné nechat je určit jednotlivé etapy či kontrolní body, jimiž je třeba v analytickém (analyticko-syntetickém) postupu projít. Komplikace vznikají právě zde: některé z těchto etap Rousseau v *Eseji* očividně mívá anebo posouvá jejich význam.

Přirozený stav je podle všeho na svém místě jak formálně (coby cílový bod vlastní analýzy a zároveň výchozí bod syntézy) tak i jako hodnotový orientační bod (coby původní stav jisté dokonalosti). Také

⁴¹ Je vhodné upozornit na to, že v Derridově rozboru *Eseje* slovo „metoda“ ani jednou nezaznívá. Jistě to není náhodné.

⁴² E. Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment*, Princeton 2009.

fiktivní dějiny (úpadku) jazyka sehrávají v *Eseji* podobnou roli jako fiktivní dějiny (úpadku) společnosti v *Druhé rozpravě*, když s přirozeným stavem propojují naši současnost tak, aby nebylo pochyb o tom, že jde o *naš* přirozený stav. Dále je však osnova předepsaná *Druhou rozpravou* a *Společenskou smlouvou* výrazně narušena: Čtvrtá kapitola *Eseje* totiž sice uvádí parametry rozvinutého jazyka původu, rozhodně jej ale neseleduje v jeho ideálním *vývoji*, jak to činí *Společenská smlouva* s ideální společností. V *Eseji* navíc „nechybí“ jen sledování této *syntézy*, ale také identifikace „historického“ momentu, v němž bylo možné nastoupení cesty úpadku správným tahem odvrátit (tím bylo pro vývoj společnosti uzavření společenské smlouvy vhodného znění). Přitom nejde o žádnou maličkost: ve *Společenské smlouvě* Rousseau právě tohoto momentu využil k tomu, aby osvětlil pravidlo syntézy, tj. takové rekonstrukce společnosti, která by se nezpronevěřovala svému harmonickému původu. V tom spočívá vlastní smysl zdánlivě paradoxní formulace problému, který podle Rousseaua museli lidé řešit při prvním vykročení z přirozeného stavu: „Nalézti formu sdružení, které by bránilo a ochraňovalo vší společnou silou osobu a majetek každého člena, a podle níž každý by poslouchal jenom sama sebe, i když se sloučí se všemi, a zůstal svobodným jako dříve.“ To je základní problém, který *Společenská smlouva* řeší.⁴³

Požadavek, aby byly při veškerých společenských změnách zachovány vztahy mezi jednotlivci, které byly charakteristické pro jejich soužití v přirozeném stavu, lze označit jako *pravidlo ekvivalence*. Rousseau sice tento problém líčí způsobem, jako by byl formulován přímo lidmi nacházejícími se v (dále již neudržitelném) přirozeném stavu, ve skutečnosti je ale zřejmé, že pravidlo ekvivalence do tohoto příběhu vkládá on sám (a s ním i jeho čtenáři). A je to právě pravidlo ekvivalence, které je porušeno „historickým vývojem“ líčeným v *Druhé rozpravě* ve chvíli, kdy rolnictví a hutnictví ve společnosti vytváří nerovnosti zcela nového druhu (podřízení se člověka člověku). V *Eseji* pak samozřejmě nejde ani tak o společenskou smlouvu samou jako o nepřítomnost jejího strukturálního ekvivalentu. Pravidlo syntézy tak zůstává nevyjasněné a s ním i volba těch charakteristik rozvinutého jazyka původu, které Rousseau ve své čtvrté kapitole uvádí.⁴⁴

⁴³ J.-J. Rousseau, *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*, přel. J. Veselá – A. Čeněk 2002 (reprint původního vydání z roku 1949), kapitola VI, O společenské smlouvě, str. 24.

⁴⁴ To je ostatně důvod, proč se rozvinutý jazyk původu popsáný v této kapitole zdá toliko rozvádět popis původního jazyka samotného. Společenský stav dosažený

Všechny tyto epistemologické poznámky mají ve svém součtu zásadní dopad na poli doktríny. Jestliže jsme se totiž výše pozastavovali nad tím, že Rousseau neměl ambici jazyk napravovat, je nyní patrné, že by k takovému programu nebyl ani nijak zvlášť exaktně vybaven. Jeho *Esej* lze dokonce číst jako pravý opak toho, co v něm máme tendenci hledat, totiž jako svého druhu kritiku reformistických programů, jejichž hlavní starostí bývá otázka, zda se jazykové výrazy nezpronevěřují své označující funkci. Rousseau se vydává docela jinou cestou, když jazyku vyčítá poskytnutí prostoru pro neupřímnost (jde tedy o vztah mluvčího k mluvenému, a nikoli o vztah označujícího k označovanému). Opakuje tím klíčový motiv *Rozpravy o vědách a uměních* (1750):

„Jak krásné by bylo žít mezi námi, kdyby se ve vnějším chování po každé odráželo rozpoložení srdce, kdyby byla slušnost ctností, kdybychom se řídili vlastními zásadami, kdyby byla opravdová filozofie nerozlučně spjata s titulem filozof!“⁴⁵

Odvaž se jevit takový, jaký jsi! je podle M. Petříčka Rousseauovou variantou výzvy *Měj odvahu k věděni!*, jíž charakterizoval osvícenství Kant.⁴⁶ Takové pobídnutí má ale samozřejmě smysl pouze ve světě, který bytí a jevení rozdělil. Tou nejpozoruhodnější myšlenkou, kterou Rousseau do *Eseje* vkládá, je možná nakonec ta, že jazyk sice platí za první společenskou instituci, že však proto ještě není tím místem, z něhož by mohla být společnost účinně „opravována“. Jazyk se naopak dostává do závislé pozice, čímž veškerá tíha dějin padá na společenské uspořádání samo. Poslední odstavec 20. kapitoly, který je zároveň docela posledním odstavcem celého *Eseje*, čerpá svůj smysl právě odsud:

„Tyto povrchní úvahy, které ale mohou vést ke zrodu úvah hlubších, ukončím pasáží, která mne k nim přivedla: ,Odporovat na faktech

společenskou smlouvou oproti tomu rozhodně není pouze rozvedením stavu přirozeného, je jeho transformací.

⁴⁵ J.-J. Rousseau, *Rozprava o vědách a uměních neboli o tom, zda obnova věd a umění přispěla k čistě mravů*, in: týž, *Rozpravy*, přel. E. Blažková, Praha 1989, str. 50–51. Na klíčový význam problematiky zdání (parure, apparence) v první *Rozpravě* upozorňuje již Starobinski (J. Starobinski, *Jean-Jacques Rousseau. La transparence et l'obstacle*, např. str. 14). Tento motiv přitom Rousseau neuplatňuje pouze v řádu mravním, ale také ve své epistemologii. K tomu srv. Jan Maršálek, *Rousseauova (politická) epistemologie klamu*.

⁴⁶ M. Petříček, *Doslov*, in: J.-J. Rousseau, *Esej*, str. 137.

a předvést pomocí příkladů, jaký vliv má charakter, mravy a zájmy určitého národa na jeho jazyk, by bylo námětem pro zkoumání hodné filozofického ducha.⁴⁷

Závěr

Navést pozornost k jedné, na první pohled méně výrazné kapitole *Eseje* tvrzením, že stojí na místě, jež je z epistemologického hlediska klíčové, a přitom hned v druhém kroku poukazovat na její „neúplnost“, se může jevit jako ne zcela dobře rozmyšlený plán. Jak velké je za těchto okolností provinění nepřesného českého překladu čtvrté kapitoly, když tedy architektura analyticko-syntetické metody, jejíž projev překlad potlačuje, uspořádává *Esej* jen nedokonale a bez potřebné sebejistoty?

Z hlediska doktríny nijak velké: Omyl čtenáře, který se v oněch několika málo odstavcích chybně domnívá číst o povaze prvotního jazyka namísto rozvinutého jazyka původu, není nijak zvlášť dramatický a na správné pochopení Rousseauova textu jako celku nemusí mít nijak zásadní vliv. Za fatální přitom není nutno překladatelské pochybení považovat ani z hlediska epistemologického – sotva by totiž bylo možné tvrdit, že je to výhradně čtvrtá kapitola *Eseje*, která jediná dává nahlédnout do Rousseauovy filosofické kuchyně. Celkově vzato by tedy bylo přehnané začít se českého vydání *Eseje* kvůli nedokonalostem v převodu čtvrté kapitoly bát.

Na celou záležitost se lze ale dívat i méně smířlivě. K přísnějšímu soudu nabádají nepříjemnosti, které připomenutí této kapitoly způsobuje tak důležitým komentátorům *Eseje*, jakými jsou Jean Starobinski nebo Jacques Derrida. Pro jejich interpretace představuje pasáž, na kterou jsme se výše soustředili, velmi citlivý bod, který je již proto lépe udržet

⁴⁷ J.-J. Rousseau, *Esej*, str. 132–133, cit. Duclos. Jean Starobinski se při čtenbě poslední kapitoly *Eseje* nechává vést především Rousseauovými slovy o jazycích, které podporují svobodu, a jazycích slouhů, přičemž ji nechává vyznít de facto opačně, než zde činíme my. „Pokud přijmeme Rousseauovy argumenty, [můžeme očekávat, že by] politické změny samy o sobě mohly přivést zpět nějakou variantu lepší vlády? Dokud jazyk zůstává ve svém degenerovaném stavu – jaká moc by přitom byla s to vmžiku vyrušit to, k čemu se dospělo pomalými přeměnami –, nemůže být podle všeho na obnovu svobodnější a legitimnější komunity pomýšleno.“ J. Starobinski, *Eloquence and Liberty*, in: *Journal of the History of Ideas*, 38, 1977, str. 205.

odhalený. Usnadnění přezkumu jejich výkladů přitom není důvodem jediným.

Z epistemologického hlediska představuje totiž čtvrtá kapitola onu „malou trhlinu“, ono Barthesovo *punctum*, které má moc prolomovat „zdvořilý zájem“ o Rousseauův text, jež je jinak až příliš snadné – i s jeho melancholií, či právě s ní – následovat.⁴⁸ Citlivý přístup ke čtvrté kapitole totiž neotevívá pouze možnost Rousseauův postup ostřeji zhlédnout. Dovoluje jej navíc vidět z výjimečného místa, z něhož lze spatřit právě i jeho neostrost. Je důležité připustit, že předpis stanovený metodologií nemusí být vždy v reálném postupu argumentace respektován, *aniž by to nutně znamenalo chybovat*. Není ani nezbytné dospět k závěru, že analyticko-syntetická metoda podkresluje Rousseauův *Esej* jen zdánlivě, a celou věc tak uzavřít diagnózou Rousseauovy metodologické neupřímnosti. To, co se v *Eseji* po epistemologické stránce děje, nemusíme nutně vykládat jako efekt málo soustředěného ducha. Všimát si lze naopak *chátrání* metody: Rousseau neporušuje její předpis; ten spíše v jeho robustnosti využívá jako jednoho z potenciálně mnohých epistemických, vzájemně se pronikajících zdrojů.

Jan Maršálek

⁴⁸ R. Barthes, *Světlá komora. Vysvětlivka k fotografii*, přel. M. Petříček, Bratislava 1994. Barthesovo „*punctum*“ je jistě subjektivní, není však privátní. Kdyby tomu mělo být jinak, bylo by publikování celé mé analýzy zvláštním paradoxem. Děkuji Michaele Fišerové za upozornění na užitečnost tohoto připomenutí.